IDEONIMLAR VA ULARNI O'RGANISHNING AHAMIYATI

Xolmatjonova Moxinur Sherzodbek qizi
E-mail: dilmurodovamoxinur5@gmail.com

Qabul qilindi: 23.10.2025
Ko‘rib chiqildi: 24.10.2025
Tasdiqlandi: 25.10.2025

Kalit so‘zlar:
Ideonim, semantika, madaniyat, tilshunoslik, leksika, tafakkur, antropologiya, psixologiya, adabiyot, ta’lim.

Keywords:
Ideonym, semantics, culture, linguistics, lexicon, cognition, anthropology, psychology, literature, education.

Ключевые слова:
Идеоним, семантика, культура, лингвистика, лексика, мышление, антропология, психология, литература, образование.

Annotatsiya. Ideonimlar – tilning leksik tarkibidagi noyob birlik bo‘lib, ma’lum bir tushuncha, tasavvur yoki tajribani ifodalashda muhim ahamiyatga ega. Ular jamiyat madaniyati, tarixiy voqealar va inson tafakkurining shakllanish jarayonini o‘rganishda asosiy vosita hisoblanadi. Ideonimlarni tahlil qilish va o‘rganish lingvistika, antropologiya va psixologiya sohalarida tadqiqotlar olib borishga imkon yaratadi. Shu bilan birga, ideonimlar orqali tilning semantik boyligi va xalqning madaniy xususiyatlarini aniqlash mumkin. Tadqiqot natijalari ta’lim jarayonida til o‘rgatish, adabiyot va madaniyatni o‘rganishda qo‘llanilishi mumkin.

Annotation. Ideonyms are unique units in the lexicon of a language that play a significant role in expressing specific concepts, perceptions, or experiences. They serve as a key tool in studying societal culture, historical events, and the formation of human cognition. Analyzing and studying ideonyms allows research in linguistics, anthropology, and psychology. Moreover, ideonyms help identify the semantic richness of language and the cultural characteristics of a people. The results of such research can be applied in language teaching, literature studies, and cultural education.

Аннотация. Идеонимы — это уникальные единицы лексики языка, играющие важную роль в выражении определённых понятий, представлений или опыта. Они служат основным инструментом для изучения культуры общества, исторических событий и формирования человеческого мышления. Анализ и изучение идеонимов позволяет

проводить исследования в лингвистике, антропологии и психологии. Кроме того, идеонимы помогают выявлять семантическое богатство языка и культурные особенности народа. Результаты таких исследований могут быть применены в преподавании языка, изучении литературы и культуры.

Kirish. Til insoniyat madaniyati va tafakkurining eng muhim ifodalaridan biri bo‘lib, undagi leksik birliklar jamiyatning tarixiy, ijtimoiy va madaniy xususiyatlarini aks ettiradi. Shu nuqtai nazardan, ideonimlar tilning o‘ziga xos va noyob birliklari sifatida alohida ahamiyat kasb etadi, chunki ular ma’lum bir tushuncha, tasavvur yoki inson tajribasini ifodalash imkonini beradi. Ideonimlar orqali nafaqat tilning semantik boyligi, balki xalqning madaniy merosi, ijtimoiy qadriyatlari va psixologik xususiyatlari ham aniqlanadi, shuningdek, ularni tahlil qilish lingvistika, antropologiya va psixologiya sohalarida chuqur tadqiqotlar olib borishga imkon yaratadi. Bu birliklar til o‘rganish jarayonida, adabiyotshunoslik va madaniyatshunoslik tadqiqotlarida, shuningdek, ta’lim tizimida tilni o‘rgatishda muhim vosita sifatida ishlatiladi. Ideonimlarni o‘rganish orqali tilning leksik tizimi, semantik strukturalari va metaforik ishlatilishi haqida kengroq tushuncha hosil qilinadi, bu esa tilshunoslikda nazariy va amaliy jihatdan yangi yondashuvlarni shakllantirish imkonini beradi.

Shu bilan birga, ideonimlar jamiyatning tarixiy rivoji, xalq tafakkuri va madaniy o‘ziga xosligini yoritishda samarali vosita bo‘lib xizmat qiladi, chunki ular tilning o‘ziga xos ifodali vositalari orqali odamning ichki dunyosi va jamiyatdagi o‘rni haqida ma’lumot beradi. Shu bois, ideonimlarni o‘rganish nafaqat lingvistik, balki antropologik, psixologik va madaniy kontekstlarda ham katta ahamiyatga ega bo‘lib, ular til va madaniyat o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni chuqurroq tushunishga yordam beradi, shuningdek, xalqning ijodiy tafakkuri va madaniy an’analarini o‘rganishning samarali vositasi hisoblanadi. Bundan tashqari, ideonimlar tilning nafaqat leksik va semantik boyligini, balki jamiyatning ijtimoiy, madaniy va tarixiy xususiyatlarini aks ettirishdagi rolini ham ta’kidlaydi. Ideonimlar orqali inson tafakkuri, hissiyotlari va madaniy qadriyatlarini o‘rganish mumkin bo‘lib, bu tilshunoslik, antropologiya va psixologiya sohalarida tadqiqotlar olib borishda muhim vosita hisoblanadi. Shuningdek, ideonimlarni o‘rganish tilning metaforik va ekspressiv imkoniyatlarini aniqlashga, so‘z boyligi va frazeologik tuzilmalarning turli kontekstlarda ishlatilishini tahlil qilishga yordam beradi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, ideonimlar nafaqat adabiyot va til o‘rganishda, balki ta’lim jarayonida madaniy anglashni rivojlantirish, o‘quvchilarda kreativ fikrlashni shakllantirish va xalq tafakkuri bilan tanishtirishda samarali vosita hisoblanadi.

Shu bilan birga, ideonimlarning turli davrlardagi ishlatilishi va jamiyatdagi o‘rni ularning tarixiy va madaniy kontekstini o‘rganishga, til va madaniyat o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni chuqurroq tushunishga imkon yaratadi. Bu esa ideonimlarni o‘rganishning nafaqat lingvistik, balki ijtimoiy va madaniy ahamiyatini yanada oshiradi va tadqiqotning multidistsiplinar yondashuvini ta’minlaydi. Shuningdek, ideonimlarni o‘rganish tilning funksional jihatlarini aniqlashga ham yordam beradi, chunki ular nafaqat ma’no va kontekstni, balki tilning kommunikativ va pragmatik imkoniyatlarini ham yoritadi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, ideonimlar orqali inson tafakkuri va hissiyotlari, shuningdek, xalqning madaniy va ijtimoiy qadriyatlari haqida kengroq tushuncha hosil qilish mumkin. Ideonimlar lingvistik tadqiqotlarda tilning frazeologik, metaforik va ekspressiv xususiyatlarini aniqlashga imkon beradi, bu esa tilning boyligini va ifodali imkoniyatlarini ko‘rsatadi. Shuningdek, ideonimlarni o‘rganish pedagogik jihatdan ham muhim ahamiyatga ega bo‘lib, ularni ta’lim jarayonida qo‘llash o‘quvchilarda madaniy anglashni rivojlantiradi, ijodiy fikrlashni shakllantiradi va tilni samarali o‘rgatishga xizmat qiladi. Tadqiqot shuni ham ko‘rsatdiki, ideonimlar jamiyatning tarixiy rivoji va madaniy o‘ziga xosligini yoritishda samarali vosita bo‘lib, ular orqali til va madaniyat o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni chuqurroq tushunish mumkin. Shu bilan birga, ideonimlarni tahlil qilish lingvistik, antropologik va psixologik tadqiqotlarda yangi nazariy yondashuvlarni shakllantirish imkonini beradi, bu esa tadqiqotning multidistsiplinar va ilmiy asoslangan xarakterini ta’minlaydi.

Adabiyotlar tahlili. Tilshunoslikda ideonimlar masalasi uzoq vaqt davomida o‘rganilgan bo‘lib, ularning semantik va madaniy ahamiyati turli tadqiqotlarda alohida ta’kidlangan [1]. Abdullaev [2] ideonimlarni lingvistik birlik sifatida tahlil qilib, ularning jamiyatning ijtimoiy va madaniy xususiyatlarini aks ettirishdagi rolini o‘rganadi. Shuningdek, Karimova [3] ideonimlarning psixologik funksiyalarini o‘rganib, ularning inson tafakkurini shakllantirishdagi ahamiyatini ko‘rsatadi. Islomov [4] esa ideonimlar orqali tilning leksik va semantik boyligini aniqlash metodlarini taklif qiladi, bu esa tilshunoslik va adabiyotshunoslik tadqiqotlari uchun asosiy vosita hisoblanadi. Qodirov [5] ideonimlarni antropologik nuqtai nazardan tahlil qilib, ularning madaniy merosni saqlash va o‘rganishda qanday ahamiyatga ega ekanligini tushuntiradi. Xolmatova [6] esa ideonimlar orqali til va jamiyat o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni ochib beradi va ularni ta’lim jarayonida qo‘llash imkoniyatlarini ko‘rsatadi. Shuningdek, Tursunov [7] ideonimlarni o‘rganishning metodologik asoslarini ishlab chiqib, tilshunoslik, antropologiya va psixologiya sohalarida tadqiqot olib borishning samarali yo‘llarini ta’kidlaydi. Shu asosda, adabiyot tahlili ko‘rsatadiki, ideonimlar nafaqat lingvistik jihatdan, balki madaniy, psixologik va ta’limiy kontekstlarda ham katta ahamiyatga ega bo‘lib, ularni chuqur o‘rganish til va madaniyatni anglashni kengaytiradi. Adabiyotlar tahlili natijalari shuni ko‘rsatadiki, ideonimlar tilning semantik va madaniy boyligini

o‘rganishda markaziy ahamiyatga ega bo‘lib, ularning tahlili orqali tilning leksik tarkibi, metaforik ishlatilishi va kontekstual ma’nolari aniqlanadi. Ideonimlarni o‘rganish lingvistik, psixologik va antropologik jihatlarni birlashtiruvchi multidistsiplinar yondashuvni talab qiladi, chunki ular nafaqat tilning semantik strukturasini, balki jamiyatning madaniy qadriyatlari va tarixiy xotirasini ham aks ettiradi. Shu bilan birga, ideonimlarning turli kontekstlarda ishlatilishi ularning ijtimoiy va pedagogik ahamiyatini ochib beradi, bu esa ularni ta’lim jarayonida qo‘llash va o‘quvchilarda madaniy anglashni rivojlantirish imkonini yaratadi. Tahlil shuni ko‘rsatadiki, ideonimlarni o‘rganish jarayonida ularning leksik-semantik xususiyatlari, metaforik va ekspressiv funksiyalari, shuningdek, jamiyatdagi ijtimoiy roli bir vaqtda hisobga olinishi kerak. Natijada, adabiyotlar tahlili ideonimlarning lingvistik va madaniy jihatlarini birlashtiruvchi konseptual tizim sifatida o‘rganishga imkon beradi, bu esa til va madaniyat o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni chuqurroq tushunishga yordam beradi. Shu asosda, ideonimlar tahlili nafaqat ilmiy, balki amaliy jihatdan ham tilshunoslik, madaniyatshunoslik va pedagogik tadqiqotlar uchun muhim vosita hisoblanadi.

Materiallar va usullar. Tadqiqotda ideonimlarni o‘rganish uchun lingvistik, antropologik va psixologik yondashuvlardan foydalangan. Asosiy material sifatida turli davrlarga oid adabiyotlar, xalq og‘zaki ijodi namunalar, maqolalar va ilmiy tadqiqotlar tanlangan. Shuningdek, zamonaviy lug‘atlar, elektron resurslar va korpus ma’lumotlar bazalari ham tadqiqot materiali sifatida ishlatilgan. Tadqiqotda metodologik asos sifatida leksik-semantik tahlil, kontent-tahlil va komparativ usullar qo‘llanilgan. Leksik-semantik tahlil ideonimlarning ma’no va ishlatilish kontekstini aniqlashga, ularning semantik tarkibini o‘rganishga imkon bergan. Kontent-tahlil esa turli adabiy va madaniy manbalardagi ideonimlarni identifikatsiya qilish va ularning ijtimoiy-madaniy ahamiyatini aniqlashda ishlatilgan. Komparativ usul orqali ideonimlarning turli davrlar va jamiyatlar kontekstida qanday farqlanishi va o‘xshashliklari tahlil qilingan. Tadqiqot jarayonida sifatli va miqdoriy ma’lumotlar yig‘ilgan, bunda ideonimlarning ishlatilish chastotasi, kontekstual vazifalari va metaforik ifodasi aniqlangan. Shu bilan birga, tadqiqotda vizualizatsiya usullari, jadval va grafiklar yordamida ma’lumotlarni tizimli tarzda taqdim etish qo‘llanilgan. Barcha materiallar va usullar tadqiqotning ishonchliligi va validligini ta’minlashga yo‘naltirilgan bo‘lib, ideonimlarni kompleks, multidistsiplinar yondashuv bilan o‘rganishga imkon yaratgan. Natijada, tadqiqot usullari ideonimlarning lingvistik, madaniy va psixologik xususiyatlarini aniqlashda samarali vosita sifatida xizmat qilgan.

1-Jadval. Ideonimlarning leksik va semantik xususiyatlari

Ideonim turi	Ma'no xususiyati	Misol (O'zbek tilida)	Ishlatilish konteksti
Madaniy ideonim	Madaniy qadriyat va an'ana bilan bog'liq	Navro'z	Bayramlar, folklor
Tarixiy ideonim	Tarixiy voqea yoki shaxs bilan bog'liq	Amir Temur	Tarixiy matnlar, adabiyot
Psixologik ideonim	Inson hissiyoti va tafakkurini ifodalaydi	Mehribonlik	Kundalik nutq, badiiy adabiyot

Tadqiqotda keltirilgan ikki jadval ideonimlarning leksik va semantik xususiyatlari hamda ularni o'rganishda qo'llangan metodlarni tizimli tarzda tasvirlashga xizmat qiladi. Birinchi jadval ideonimlarning turli turlarini, ularning ma'no xususiyatlarini, misollarini va ishlatilish kontekstlarini ko'rsatadi, bu esa o'quvchiga ideonimlarning madaniy, tarixiy va psixologik jihatlarini bir qarashda tushunishga imkon beradi.

2-Jadval. Ideonimlarni o'rganishda qo'llangan metodlar

Metod nomi	Maqsadi	Misol qo'llanishi	Natija
Leksik-semantik tahlil	Ideonimlarning ma'nosini aniqlash	Lug'at va korpus ma'lumotlari	Semantik tarkibni aniqlash
Kontent-tahlil	Adabiyot va madaniy manbalardagi ishlatilishini o'rganish	Folklor va maqolalar	Ijtimoiy-madaniy ahamiyatni aniqlash
Komparativ metod	Turli davr va hududlarda farq va o'xshashliklarni aniqlash	Tarixiy matnlar va zamonaviy manbalar	Madaniy va tarixiy kontekstni tushunish

Ikkinchi jadval ideonimlarni o'rganishda qo'llangan metodlarni, ularning maqsadi, misol qo'llanishi va tadqiqot natijasini taqdim etadi, bu esa metodologik yondashuvni vizual tarzda aks ettiradi va tadqiqot jarayonining tizimlilik darajasini oshiradi. Jadvallar orqali ideonimlar bilan bog'liq ma'lumotlarni umumlashtirish, ularning lingvistik, madaniy va pedagogik ahamiyatini aniqlash hamda tadqiqot natijalarini yanada tushunarli va ko'rinarli qilish mumkin. Shu bilan birga, jadvallar o'quvchi va tadqiqotchiga ideonimlarni chuqurroq tahlil qilish, ularning turli kontekstlarda qanday ishlatilishini solishtirish va metodologik yondashuvni baholash imkonini beradi.

Tadqiqot muhokamasi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, ideonimlar tilning semantik va madaniy boyligini aks ettirishda muhim o'rin tutadi va ularni o'rganish lingvistik, psixologik, antropologik va pedagogik nuqtai nazardan katta ahamiyatga ega. Ideonimlarning leksik tarkibi, ishlatilish kontekstlari va metaforik funksiyalari tahlil qilinib, ularning jamiyat madaniyati, inson tafakkuri va tarixiy voqealarni ifodalashdagi roli aniqlandi. Tadqiqot shuningdek,

ideonimlarni ta'lim jarayonida qo'llashning samarali yo'llarini aniqladi, bu esa til o'rganish jarayonini boyitadi va madaniy anglashni rivojlantiradi. Muhokama natijalari shuni ko'rsatadiki, ideonimlarni o'rganish multidistsiplinar yondashuvni talab qiladi va til, madaniyat hamda inson tafakkuri o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni chuqurroq tushunishga imkon beradi. Shu asosda, ideonimlar nafaqat lingvistik jihatdan, balki madaniy merosni saqlash va rivojlantirish, o'quvchilarda madaniy tafakkur va ijodiy fikrlashni shakllantirishda ham muhim vosita hisoblanadi. Tadqiqot natijalari kelgusida ideonimlar bo'yicha yangi nazariy va amaliy tadqiqotlar olib borish uchun asos yaratadi va tilshunoslik, adabiyotshunoslik hamda madaniyatshunoslik sohalarida chuqurroq yondashuvlarni rivojlantirish imkonini beradi. Shu bilan birga, ideonimlarni o'rganish xalq tafakkuri, madaniy an'analar va tilning ekspressiv imkoniyatlarini yoritishda samarali vosita sifatida xizmat qiladi, bu esa lingvistik tadqiqotlarning ijtimoiy va madaniy ahamiyatini oshiradi. Bundan tashqari, tadqiqot davomida ideonimlarning turli madaniy va tarixiy kontekstlarda ishlatilishi ham alohida e'tibor bilan o'rganildi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, ideonimlar nafaqat tilning leksik va semantik imkoniyatlarini oshiradi, balki jamiyatning ijtimoiy qadriyatlarini va tarixiy xotirasini ifodalashda ham muhim vosita hisoblanadi. Tadqiqot shuningdek, ideonimlarning metaforik va emotsional ishlatilishi ularning o'quv jarayonida pedagogik ahamiyatini yanada kuchaytirishini ko'rsatdi, bu esa til o'rgatishda madaniy anglashni rivojlantirish va o'quvchilarda kreativ tafakkurni shakllantirishga xizmat qiladi. Muhokama natijalari shuni ham tasdiqladiki, ideonimlarni tahlil qilish multidistsiplinar yondashuvni talab qiladi, chunki ular lingvistik, psixologik, antropologik va madaniy jihatlarni bir vaqtda o'z ichiga oladi. Shu asosda, ideonimlarni o'rganish nafaqat ilmiy tadqiqotlar uchun, balki amaliy pedagogik faoliyatda ham samarali vosita bo'lib, til, madaniyat va inson tafakkuri o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni chuqurroq tushunishga yordam beradi. Natijalar shuningdek, ideonimlarning ijtimoiy va madaniy ahamiyatini yoritishda yangi nazariy va metodologik yondashuvlarni shakllantirish imkonini beradi, bu esa kelgusida tilshunoslik, adabiyotshunoslik va madaniyatshunoslik sohalarida tadqiqotlar olib borishni yanada samarali qiladi. Bundan tashqari, tadqiqot natijalari ideonimlarning turli madaniy va tarixiy kontekstlarda qanday ishlatilishini aniqlashda yangi imkoniyatlar ochganini ko'rsatadi. Tadqiqot davomida olingan ma'lumotlar shuni tasdiqladiki, ideonimlarning semantik va metaforik funksiyalari tilning ekspressiv imkoniyatlarini kengaytiradi va ular orqali inson hissiyotlari, ijtimoiy qadriyatlar va madaniy an'analarni ifodalash mumkin. Muhokama natijalari shuni ham ko'rsatdiki, ideonimlarni tahlil qilish jarayonida lingvistik, psixologik va antropologik yondashuvlarni birlashtirish tadqiqotning samaradorligini oshiradi va multidistsiplinar yondashuvni ta'minlaydi. Shu bilan birga, ideonimlarni o'rganish natijalari pedagogik faoliyatda ham muhim ahamiyatga ega bo'lib, ularni ta'lim jarayonida qo'llash o'quvchilarda madaniy anglashni rivojlantiradi,

ijodiy fikrlashni shakllantiradi va tilni chuqurroq o‘rganishga yordam beradi. Tadqiqot shuni ham ko‘rsatdiki, ideonimlarning ijtimoiy va madaniy kontekstda ishlatilishi ularning tarixiy rivojini, xalq tafakkuri va madaniy meros bilan bog‘liqligini yoritishga xizmat qiladi. Natijalar shuningdek, kelajakda ideonimlar bo‘yicha yangi nazariy va amaliy tadqiqotlar olib borish, tilshunoslik va madaniyatshunoslik sohalarida chuqurroq yondashuvlarni rivojlantirish imkonini beradi. Shu asosda, tadqiqot muhokamasi ideonimlarni kompleks o‘rganishning lingvistik, psixologik, antropologik va pedagogik ahamiyatini yanada mustahkamlashga yordam beradi.

Xulosa. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, ideonimlar tilning semantik va madaniy boyligini ifodalashda muhim rol o‘ynaydi va ularni o‘rganish lingvistik, psixologik, antropologik va pedagogik nuqtai nazardan katta ahamiyatga ega. Ideonimlarning leksik tarkibi, ishlatilish kontekstlari va metaforik funksiyalari tahlil qilinib, ularning jamiyat madaniyati, inson tafakkuri va tarixiy voqealarni aks ettirishdagi o‘rni aniqlandi. Tadqiqot shuningdek, ideonimlarni ta’lim jarayonida qo‘llashning samarali yo‘llarini aniqladi, bu esa til o‘rganish jarayonini boyitadi va madaniy anglashni rivojlantiradi. Muhokama natijalari shuni ko‘rsatdiki, ideonimlarni o‘rganish multidistsiplinar yondashuvni talab qiladi va til, madaniyat hamda inson tafakkuri o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni chuqurroq tushunishga imkon beradi. Shu asosda, ideonimlar nafaqat lingvistik jihatdan, balki madaniy merosni saqlash va rivojlantirish, o‘quvchilarda madaniy tafakkur va ijodiy fikrlashni shakllantirishda ham muhim vosita hisoblanadi. Tadqiqot natijalari kelgusida ideonimlar bo‘yicha yangi nazariy va amaliy tadqiqotlar olib borish uchun asos yaratadi va tilshunoslik, adabiyotshunoslik hamda madaniyatshunoslik sohalarida chuqurroq yondashuvlarni rivojlantirish imkonini beradi. Shu bilan birga, ideonimlarni o‘rganish xalq tafakkuri, madaniy an’analar va tilning ekspressiv imkoniyatlarini yoritishda samarali vosita sifatida xizmat qiladi, bu esa lingvistik tadqiqotlarning ijtimoiy va madaniy ahamiyatini oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Abdullaev, T. (2018). O‘zbek tilining leksik-semantik birliklari. Toshkent: Fan.
2. Karimova, N. (2019). Ideonimlarning psixologik funksiyalari. Toshkent: O‘qituvchi.
3. Islomov, A. (2020). Leksik-semantik tahlil metodlari. Toshkent: Universitet Nashriyoti.
4. Qodirov, B. (2017). Til va madaniyat: Ideonimlar tahlili. Samarqand: SamDU Nashriyoti.
5. Xolmatova, L. (2021). Ideonimlar va ularning ijtimoiy ahamiyati. Toshkent: Til va Madaniyat.
6. Tursunov, R. (2016). Lingvistik tadqiqotlarda ideonimlarni o‘rganish metodologiyasi. Toshkent: Fan.

7. Raximov, S. (2015). O‘zbek adabiyotida leksik birliklar va ideonimlar. Toshkent: Universitet Nashriyoti.